

ШЛЯХ ПРАНІКНЕННЯ І РАСПАЎСЮДЖАННЯ КУЛЬТУРНА-СТЫЛІСТЫЧНЫХ НАКІРУНКАЎ У МАТЭРЫЯЛЬНАЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЬНІЦТВА ПОЛАЦКА АД ПАЧАТКУ XVI ДА XVII СТ.

Матэрыяльная культура гарадскога насельніцтва Беларусі з'яўляецца важным паказчыкам, ў якім адлюстраваны ментальнасць насельніцтва, узровень развіцця і тэхналогіі рамеснай вытворчасці, асяроддзі кштальвання культурна-стылістычных напрамкаў. Матэрыяльная культура насельніцтва Полацка – слынейшага і самага старажытнага горада Беларусі – заслугоўвае пільнага вывучэння.

Неабходнасць грунтоўнага вывучэння матэрыяльнай культуры гарадскога насельніцтва Полацка XVI-XVIII ст. выклікана, па-першае, асаблівым статусам Полацка ў межах існавання Вялікага княства Літоўскага, гэты статус абумовіў, у тым ліку, і сваеасаблівасць культурнага развіцця горада. Па-другое, перыяд XVI-XVIII ст. (ранні Новы час) з'яўляецца пераломным у палітычным і, як следства, сацыяльна-эканамічным жыцці горада ў выніку частых спусташальных войнаў, пасля якіх Полацк паступова страціў сваё вядучае сацыяльна-палітычнае значэнне ў дзяржаве, што наклала адбітак і на развіццё матэрыяльнай культуры, і, трэцяе, напрацягу ранняга Новага часу развіццё горада далёка перашагнула парог сярэднявечнай культуры і вывучэнне шляхоў рэалізацыі гэтага працэсу мае вялікае значэнне.

У традыцыйным грамадстве кожная рэч мусіла мець патаенны сэнс, яе семантыка была напрамую звязана з функцыянальным прызначэннем і была знаёма большасці карыстальнікам. З надыходам эпохі Рэнесанса пачынаецца паступовае разбурэнне традыцыйнага грамадства. У Вялікім княстве Літоўскім гэты працэс супаў з пашырэннем правоў шляхецтва і колькасным ростам

пануючага саслоўя, адасабленнем “эліты” ад “людзей простых”. Горад паступова пераўтвараўся ў цэнтр субкультуры пэўных прафесійных груп. Гарадскія рамеснікі сталі замкнёнай сацыяльнай адзінкай, што яскрава бачна на прыкладзе цэхавага ўладкавання, іх прадукцыя вырабляецца па замове шляхты, магнатаў і духавенства, густы апошніх залежаць ад запатрабаванняў, найперш, еўрапейскай моды. Па вызначэнню П. Бэрка, “сістэма цэхаў спрыяла стварэнню рамеснікамі і гандлярамі агульнай культуры, адрознай ад культуры сялян”¹.

Напрыканцы разглядаемага перыяду (другая палова XVIII ст.) завяршаецца вылучэнне элітарнай культуры. З часу Рэнесанса “народная культура” была культурай кожнага: “другой культурай для адукаванай часткі грамадства і адзінай культурай для астатніх”². Сярэдняе саслоўе (шляхта) арыентуецца на “элітарную” культуру магнатаў, але хуткае змяненне “народнай культуры” было немагчыма з-за адсутнасці ў гэты час дастатковай арганізацыйнай і эканамічнай асновы.

Артэфакты народнай культуры прадстаўлены шырокім спектрам археалагічных знаходак: керамічнымі вырабамі, жалезнымі, касцянымі і шклянымі рэчамі, у той час як рэчы звязаныя з “элітарнай” культурай магнатаў прадстаўлены ў невялікай колькасці выяўленчых крыніц і адзінкавымі артэфактамі. Апошняя тлумачыцца тым, што Вялікае княства Літоўскае, як поліканфесійная і поліэтнічная краіна, у XVI-XVIII ст. апынулася не ў самых спрыяльных геапалітычных ўмовах. Напрыклад, распаўсюджванне творчых здабыткаў беларускіх майстроў у Расіі

¹ П. Бэрк, *Народная культура Эўропы ранняга Новага часу*, Мінск 1999, с. 62.

² *Ibidem*, с. 301.

адбывалася, з большаё, гвалтоўным шляхам у выніках войнаў 1559-1563, 1654-1667, 1700-1721 гг., пры гэтым асабліва катастрафічныя наступствы для горада прынесла вайна Масковіі з Рэччу Паспалітай 1654-1667 гг.

Апроч ваеннага ліхалецця, Полацк у XVII ст. зведаў пажары 1607, 1642, 1662, 1683 гг., якія вынішчалі ледзь не ўвесь горад³. Застаўшыся без рамеснага патэнцыялу, горад на пэўны час страчваў сваю эканамічную ролю. Аднак, як пераканаўча сведчаць матэрыялы археалагічнага вывучэння Полацка, гарадская матэрыяльная культура была здольная да адраджэння і праз пэўны час зведвала стадыю росквіту, што характэрна для канца XVI- сярэдзіны XVII ст. У XVIII ст. адбываецца адваротны працэс: стандартызацыя вырабаў рамеснікаў прыводзіць да пашырэння цэхавай вытворчасці і павялічэнню колькасці вырабляемай прадукцыі⁴, з аднаго боку, з другога назіраецца яе аднагтыпнасць.

Мэтай дадзенага даклада з'яўляецца спроба рэканструкцыі шляхоў пранікнення і засваення культурна-стылістычных накірункаў у матэрыяльнай культуры палачан XVI-XVII ст. на грунце археалагічных матэрыялаў. Храналагічныя рамкі работы абраны па крытэрыю ўсталявання мастацкіх стыляў Рэнесанса, маньерызму і барока ў пабытовай матэрыяльнай культуры насельніцтва Полацка. Менавіта XVI і XVII ст. сталі часам, калі ўсходнеславянская мадэль гістарычнага развіцця беларускіх земляў знала кардынальныя змены і была дапасавана да культурнай прасторы цэнтральнаеўрапейскага рэгіёну. У гэты час у матэрыяльнай культуры беларускіх гарадоў былі выпрацаваны нацыянальныя рысы, якія аказалі значны ўплыў на культуру суседніх рэгіёнаў.

Распаўсюджванне культурна-стылістычных накірункаў у матэрыяльнай культуры палачан ранняга Новага часу адбывалася некалькімі шляхамі. Першы – гэта творчая вандроўка полацкіх рамеснікаў з мэтай вучнявання ў іншыя краіны. Такія вандроўкі былі неабходнай умовай развіцця рамесніцтва, якое з сярэдзіны XVI ст. актыўна развіваецца ў рэчышчы заходне- і цэнтральнаеўрапейскага культурнай прасторы. Згодна з даследаванням Э.О. Максімавай, развіццё полацкага ювелірнага мастацтва можна падзяліць на два этапы: першы – да сярэдзіны XVII ст., калі срэбраная справа развілася на мясцовай глебе з традыцыйнай арыентацыяй на візантыйскае і старажытнарускае мастацтва, другі перыяд – пасля 1667 г., на якім вызначальную ролю адыгрывала сувязь полацкіх майстроў-срэбранікаў з буйнейшымі рамеснымі цэнтрамі Рэчы Паспалітай (Вільня, Познань)⁵.

У выніку творчых вандровак Полацк далучаўся да гуманістычных здабыткаў рэнесанснай культуры. Напрыклад, кафлярства з сярэдзіны XVI ст. становіцца масавым відам рамеснай прадукцыі і з усіх твораў дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва вылучаецца асобна. Шырокаму папулярнасць у гэты час атрымалі партрэтныя выявы ў рэнесансных строях, гэтыя выявы не адлюстроўвалі канкрэтных асоб, яны сімвалізавалі, перш за ўсё, гуманістычныя і рэфармацыйныя ідэі і гэтым тлумачыцца іх папулярнасць ў гарадах Беларусі, Цэнтральнай і Заходняй Еўропы⁶. Па звестках Р.Л. Разенфельдта, рэнесансная “партрэтная” кафля знойдзена і ў Полацку⁷, значыць, зроблена яна была не пазней 1563 г. (пачатак акупацыі Полацка Іванам IV), а кананічнасць падобнага роду выяў сведчыць аб знаёмстве

³ С.В. Тарасаў, *Полацк у складзе Рэчы Паспалітай*, (w:) *Памяць: Гіст. – дакум. хроніка Полацка*, рэд. Г.П. Пашкоў, Мінск 2002, с. 169.

⁴ А.М. Карпачев, *Полацк в XIV – середине XVIII в.*, (w:) *Полацк: Ист. очерк*, ред. П.Т. Петриков, Минск 1987, с. 61.

⁵ Э.О. Максимова, *Ювелирное искусство Полоцка XVI-XVIII вв.*, (w:) *История и археология Полоцка и Полоцкой земли: Материалы научной конференции, посвящённой 1125-летию Полоцка*, Полоцк 1987, с. 34; J. Jasicki, *Technika i organizacja produkcji zlotniczej w Poznaniu w XVI i I polowie XVII w.*, “*Studia i materiały z historii kultury materialnej*” 45 (1971), gys. 44.

⁶ А. Кушнярэвіч, А. Трусаў, “*Партрэтная” кафля XVI ст.*, “Спадчына” 2 / 2000, с. 136-138.

палацкага рамесніка з тэхналогіяй і асаблівасцю вырабу гэтай кафлі.

Другі прыклад звязаны з трансфармацыяй на мясцовай глебе заходнееўрапейскага ўплыву, што адзначана на рэнесанснай кафле з выявай жанчыны з рыбim хвостом, дзе заходнееўрапейскі вобраз марской дзевы накладаецца на вобраз русалкі згодна з мясцовымі народнымі ўяўленнямі (мал. 1: 3). Цікава падкрэсліць, што разам з гэтай кафляй у адным пячым наборы знаходзіўся іконаграфічны вобраз – пласціна з выявай мадоны (мал. 1: 2)⁸. Печы, у якіх змяшчаліся гэтыя выявы, былі зробленыя па канкрэтнай замове згодна з густам уладальніка (не выключана, што ім мог быць полацкі ваявода, двор якога знаходзіўся на Верхнім замку каля Сафіі), пры гэтым майстра быў бясспрэчна мясцовага паходжання, але вучняваўся за мяжой і выкарыстоўваў у сваёй дзейнасці розныя навацы: ўжыванне палівы, новыя прыёмы фармоўкі выраба і высокамастацкая гарэльефная перадача вобраза.

Часам моды дыктавала сама спецыфіка развіцця гістарычных падзей. Пасля адваёвы Полацка Стэфанам Баторыям у горадзе пашыраецца кола заходнееўрапейскіх вырабаў (бытавыя прылады і зброя). Полацк з XVI ст. знаходзіўся як бы на памежжы культур: заходнееўрапейскай і ўсходняй (маскоўскай), чаму спрыяла яго геаграфічнае становішча часоў Інфлянцкай вайны. Замежныя жаўнеры-найміты становяцца звычайнай з’явай у ментальнасці гарадскога насельніцтва. Актыўныя кантакты з заходнееўрапейскай культурай прывялі да засваення прыватных густаў першых асоб у дзяржаве. Вялікую цікавасць у гэтым плане прадстаўляе азін распаўсюджаны матыў полацкай кафлі з выявай мушкетёра (мал. 2). Большасць пласцін захавалася фрагментарна, адна кафля цэлая⁹. З вонкавага боку кафля

пакрыта зялёнай палівай, толькі адзін кавалак паліхромны.

Постаць воіна са стрэльбай у руцэ ўпісана ў высокую паўцыркульную рамку, якая закрывае з бакоў усё зрокавае поле. У правай руцэ воін трымае стрэльбу. Адсутнасць выразу для пальца на шыі прыклада дазваляе аднесці яе да тыпу ручной вагнапальнай зброі, якая ў Расіі мела назву пішчаль, а ў Заходняй Еўропе з XVI ст. вядома як карабін.

Адзенне воіна складаецца з курткі без рукавоў, з ляжачым паверх яе воратам і шырокіх штаноў-“марыналаў”. Такую манеру апранацца заможная польская шляхта пераняла ад шматлікіх выхадцаў з Нідэрландаў-краўцоў, злотнікаў, разьбяроў, якія належалі да кракаўскіх цэхаў і арганізоўвалі гвардзейскія атрады¹⁰. На галаве воін насіў аздоблены пер’ем аксамітны капялюш, вядомы па захаванаму ўбору 1573 г. Мода на такі тып адзення была занесена ў Рэч Паспалітую дваром Генрыху Валуа і захавала свае істотныя рысы да 30-х гг. XVII ст. Тып высакароднага ваяра быў добра вядомы палачанам з часоў Лівонскай вайны, не выключана, што ім мог быць галандскі альбо нямецкі гвардзеец.

Вядомы прыклады, калі палачане не толькі вучняваліся і прымалі пэўную культурную традыцыю ці канон, але і перараблялі яе на свой манер (мал. 3). Так, напрыклад, кафля з выявай радаводу полацкага ваяводы Януша Кішкі. На вонкавай паверхні пласціны месціцца выява геральдычнага шчыта германскага тыпу з чатырохчастным дзяленнем. У правым верхнім вуглу размешчаны герб “Дамброва” (Dąbrowa), пад ім – герб “Трубы”. Злева ўверх – герб “Ліс”, ніжэй – “Косцеж” (Kościuszka), ці, па-іншаму, “Стжегом” (Strzegomia). Шчыт увенчаны рыцарскім шлемам з каронай

⁷ Р.Л. Розенфельдт, *Белорусские изразцы*, “Материалы и исследования по археологии СССР”, 169 /1969, с. 182.

⁸ Д.У. Дук *Полацкая каробчатая кафля XIV-сярэзіны XVI ст.* “Гістарычна-археалагічны зборнік” 16 (2001), с. 169-171.

⁹ Захоўваецца ў прыватнай калекцыі палачаніна Аляксандра Салаўёва.

¹⁰ M. Gutkowska-Rychlewska, *Historia ubiorym*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, s. 415-416.

і птушыным крылом, пранізаным стралой. Малая колькасць шчылін на шлеме сведчыць аб даўняй радавітаці ўладальніка. Вакол шчыта месціцца намёт у выглядзе парасткаў. Па ўсяму люстэрку кафлі—над шчытом, па баках намёта і пад ім—пачаргова адціснуты лацінскія літары “I K W P H P W X L P S”. Шырокая двухступчатая рамка аздоблена рэльефным стужкавым арнамантам з рапортам (тры кропкі-рыска). Акрамя стандартнай абрэвіатуры “W X L”, што азначае “Wielkie Xięstwo Litewskie” (“Вялікае княства Літоўскае”), астатнія літары з’яўляюцца пачатковымі ад імя ўладальніка герба і яго пасады. Надпіс на лаціне расшыфруваецца як “Ioan Kiszka Woewoda Polotskij Hetman Polny W X L Parnawskij Starosta” (Януш Кішка, ваявода полацкі, палявы гетман ВКЛ, парнаўскі староста).

Януш Кішка, чацвёрты сын Станіслава Кішкі, віцебскага ваяводы, атрымаў у 1610 г. парнаўскае староства, а з 1621 г. ён займае пасаду полацкага ваяводы. У 1635 г. Я.С. Кішка становіцца палявым гетманам, пакуль у 1646 г. не атрымаў званне вялікага гетмана Літоўскага. Значыць, кафля з ініцыяламі Я.С. Кішкі была зроблена ў прамежку часу, калі ён займаў пасаду палявога гетмана, г. зн. паміж 1635 і 1646 гг.

Цікава адзначыць той факт, што тры браты апошняга пакалення Кішак змясцілі на полі шчыта аднолькавыя гербы. Уверсе, у правым вуглу шчыта, размешчаны асабісты герб Кішак—“Дамброва”; пад ім—герб “Трубы” Анны Радзівілаўны, бабкі па бацькоўскай лініі Януша Станіслававіча і яго братаў, злева ўверсе—герб “Ліс” маці Эльжбеты Сапежанкі, а пад ім старажытны герб Хадкевічаў

—“Косцеж”. Адзначым, што ніводнае з правіл геральдыкі, пра якія распавядаюць польскія аўтары XVIII ст., у дадзеным выпадку не дзейнічае. На шчыце з чатырохчастковым дзяленнем (scutum quadripartitum) гербы змяшчаліся наступным чынам: у галоўнай частцы шчыта (справа ўверсе)—родавы герб уладальніка, злева ўнізе—герб жонкі дзеда. Далей, згодна з Ю.А. Ябланоўскім¹¹, злева ўверсе павінен размяшчацца герб маці, справа ўнізе—герб дзеда; паводле В.В. В’еландка¹², адпаведна гербы дзеда і маці.

Відавочна, што складальнікі герба (а гэта мог быць любы з братаў) кіраваліся імкненнем сабраць на полі шчыта гербы сваіх найбольш радавітых продкаў, і пазбегнуць, такім чынам, паўтора геральдычных матываў. У беларускай геральдыцы вядомы прыклады, калі гербы вельмі шануемых у родзе продкаў уключаліся ў клейноты нават некалькіх пакаленняў¹³. Па гэтай прычыне сюды трапіў радавы герб Хадкевічаў—Анна Хадкевіч была бабкай па мацярынскай лініі Януша Кішкі¹⁴. Свяцтва Кішак і Хадкевічаў працягвалася здаўна—Барбара Хадкевіч была другой жонкай Мікалая Пятровіча Кішкі, ваяводы падлішкага, іх нашчадкі ўтварылі другую галіну рода Кішак¹⁵.

Такім чынам, герб Я.С. Кішкі састаўлены па прыняццю: увярсе радавы герб і герб маці, ўнізе—гербы бабак па бацькоўскай і мацярынскай лініях. Дакладна такі ж парадак размяшчэння гербоў на поле шчыта адзначаны на заслаўскай кафле, што належала Глябовічам¹⁶ і полацкай пласціне князя Крыштофа Друцкага-Сакалінскага¹⁷. Гэтае супадзенне цяжка аднесці да выпадковага. У беларускай і польскай геральдыцы вядомы

¹¹ J. Jabonowski, *Heraldika to jest Osada kleynotow rycerskich i wiadomożj znakow herbownych dotNed w Polsce nie obibniona*, 1748, Ee 2.

¹² W.W. Wieladko, *Heraldyka czyli opisanie herbów, w jakim który jest kształcie, oraz Familie rodowitej Slachty Polskiej, i W. X. Litewskiego, z ich herbami*. T. I. Cz. 1, Warszawa 1792, s. 2-3.

¹³ Т.С. Бубенька, Л.У. Хмяльніцкая, *Кафля з гербамі Агінскіх з Віцебска*, “Гістарычна-археалагічны зборнік” (3) 1994, с. 116.

¹⁴ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*. T. VIII, Lipsk 1841, s. 244.

¹⁵ A. Boniecki, *Herbarz Polski*. T. X., Warszawa 1907, rys. 20.

¹⁶ Ю.А. Заяц, *Заслаўская кафля*, Мінск 1997, с. 33-34.

¹⁷ Д.У. Дук, *Аб прыналежнасці некаторых груп полацкай кафлі з геральдычнымі матывамі (w) Каштоўнасці мінуўшчыны—4*, рэд. У. Марцупь, Мінск 2001, с. 102-113.

прыклады адыхода ад склаўшыся канона¹⁸. Але ў дадзеным выпадку мае месца не прости адыход—пры састаўленні гербаў радавода Глябовічаў і Кішак іх уладальнікі карысталіся традыцыйай, якая адрознівалася ад прынятай у Польшчы. Папярэдне можна адзначыць, што гэтай традыцыйай, як асноўнай, прадстаўнікі магнатэрыі карысталіся пры састаўленні гербаў па меншай меры ў полацкім ваяводстве.

Другі шлях распаўсюджвання культурна-стылістычных навацьяў – гэта запрашэнне майстроў з суседніх рэгіёнаў. У якасці класічнага прыкладу можна прывесці факт з’яўлення традыцый прыныцова новага будаўніцтва печаў – пераход да вырабу першаснай формы кафлі – гаршковай. Існуе меркаванне, што вытворчасць полацкай кафлі на тэрыторыі Беларусі было распачата менавіта ў Полацку. Знойдзена яна пры даследаванні княскага церама і датуецца па часе вырабу печы 1304 г.¹⁹. Традыцыя вытворчасці кафлі была прынесена ў Полацк з нямецкіх земляў пры пасрэдніцтве Рыгі²⁰, адбылося гэта ў выніку шчыльных кантактаў з выхадцамі з паўночнагерманскіх земляў (Любек).

Трэці шлях – гэта дзейнасць гандляроў і вандроўных тэатраў, знаёміўшых палачан з шырокім спектр замежных вырабаў, па аналогіі з якімі была наладжана іх вытворчасць мясцовымі майстрамі. Апошняе найбольш характэрна менавіта для пачатку XVII ст.

Так, у гэты час у Еўропе абуджаецца цікавасць да культуры Усходу, як прыклад у матэрыяльнай культуры насельніцтва Вялікага княства Літоўскага назіраецца засваенне шэрагу выразна ўсходніх элементаў. У матэрыяльнай культуры палачан

гэтыя тэндэнцыі былі ўласцівы для сярэдзіны XVI – пачатку XVII ст. Разам з фрагментамі імпартаванага турэцкага распіснага посуду ў Полацку наладжваецца вытворчасць мясцовых вырабаў, якія імітуюць турэцкі посуд гэтага часу (рукмы, флягі і іншыя начынні) (мал. 4). Панаванне ў канцы XVI-пач. XVII ст. моды на ўсё ўсходняе (турэцкае, іранскае, венгерскае, малдаўскае, харвацкае, славацкае) прадыхавала з’яўленне і такіх высокамастацкіх вырабаў як гравіраваная бронзавая пласціна з пагруднай выявай чалавека ва ўсходнім адзенні. Пласціна з аднастаронняй выявай, перададзеная глыбокай чаканкай, верагодна была часткай накладкі на кнігу (дыяруш ці дарожнай справаздачы), у якой распавядалася пра паломніцтва і вандраванні. Вядома, напрыклад, што знакамітая аповесць Мікалая Крыштофа Радзівіла Сіроткі “Пэрэгрынацыя, або Паломніцтва Ясна Асветленага Князя Ягамосці Мікляя Крыштофа Радзівіла ў Святую Зямлю”²¹ (падарожжа ў Іерусалім мела месца ў 1582-1584 гг.) перавыдавалася на працягу XVII-XVIII ст. дзесяць разоў²². Мясцовае паходжанне накладкі на кнігу не выклікае сумнення, калі прыняць да ўвагі рэалістычна перададзеныя рысы твару чалавека – тыповыя ў партрэтных выявах шляхты таго часу.

Хто ж з’яўляўся “правадніком” усходняга ўплыву у матэрыяльнай культуры палачан? На сённяшні дзень можна з упэўненасцю сцвярджаць, што ўсходнія матывы былі надзвычай трывалымі ў свядомасці гарадскога насельніцтва ў XVI – пачатку XVII ст. Да першай паловы XVI ст. належаць выявы татарскіх верхнікаў, вандроўных труп скамарохаў у матывах полацкай кафлі, выява рыцара (мал. 1). Каштоўнасць знаходкі кафлі

¹⁸ Т.С. Бубенька, Л.У. Хмяльніцкая, *Кафля з гербамі Агінскіх з Віцебска*, “Гістарычна-археалагічны зборнік” (3) 1994, с. 116; А.К. Цітоў, *Герб Льва Сапегі*, (w:) *Друцк старажытны*, рэд. В.М. Ляўко, Мінск 2000, с. 66; К. Niesiecki, *Herbarz Polski*. Т. I, Lipsk 1839, s. 480.

¹⁹ Л.Г. Паничева, *Полоцкая архітэктурна-декоратывная кераміка XIV—XVII вв.*, “Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР” 160 / 1980, с. 11.

²⁰ А. Дзярновіч, *Шляхі пранікнення кафлі на Беларусь: да пытання беларуска-нямецкіх кантактаў* (w:) *З глыбі вякоў. Наш край*. Вып. I, рэд. Г.В. Штыхаў, Мінск 1996, с. 247.

²¹ Hierosolimitana peregrinato ill. P. Nicolai Christophori Radziwili ducis in Olyka, epistolis comprehensa.

²² Б.А. Лазука, *Беларускае барока*, Мінск 2001, с. 85.

з вывай воіна вызначаюць дакладна перададзеныя дэталі ўзбраення (мал. 1: 1). Воін мае выразна ўсходнія аблічча і прычоску на манер татарскіх верхнікаў, стылізацыя выявы зроблена ў адпаведнасці з распаўсюджанай у XVI-пачатку XVII ст. у Рэчы Паспалітай модай на ўсходнія сюжэтныя матывы. Па часу ўжывання нагруднікаў з тапулем (т. зв. “зброі бляхавай”) гэтую кафлю можна аднесці да другой чвэрці XVI ст.²³. Вядома, што ў гэты час Полацк неаднаразова станавіўся аб’ектам нападу татараў (1508, 1519 гг.), але падаецца найбольш верагоднай другая прычына адлюстравання выявы татарскага верхніка на полацкай кафле: менавіта другой чвэрцю XVI ст. (1522 г.) датуецца звесткі аб наданні татарам “казакам” зямельных уладанняў у Полацку²⁴. Апошніе азначае, што адлюстраваная на кафле выява была тыповай у свядомасці палачан XVI ст. і з’яўляецца прыкладам этнічнай талерантнасці насельніцтва рэнесанснага Полацка.

Усе вышэйадзначаныя шляхі пранікнення і засваення культурна-стылістычных напрамкаў прывялі да станаўлення ў матэрыяльнай культуры мастацкіх стыляў рэнесанса і барока з выразнай рэгіянальнай адметнасцю.

Трэцяя чвэрць XVI ст. была не вельмі спрыяльным часам для развіцця рамесніцтва ўсходняга рэгіёна Вялікага княства Літоўскага ў выніку наступстваў Лівонскай вайны. Таму імклівае развіццё выяўленчага мастацтва полацкай кафлі звязана з апошняй чвэрцю XVI ст. Арнаментальныя матывы на рэчах канца XVI-пач. XVII ст. маюць прыкметы, характэрныя для рубяжа эпох. Выразнае аздабленне стыля барока накладаецца на рэнесансныя матывы, зводзячы апошнія да схематызму альбо пераўтвараючы іх у маньерыстычнай

традыцыі. Маньерызм—гэта новы стыль еўрапейскага мастацтва, яшчэ не барока, але ўжо і не Рэнесанс. У Польшчу і ВКЛ гэты напрамак быў занесены ў сяр. XVI ст. і традыцыйна звязваецца з контрэфармацый і Трыдэнцкім саборам (1563 г.). З пачатку XVII ст. і да 30-х гг. манера барока ў тэхніцы выканання канчаткова перамагае.

Кафлярства стала шырока распаўсюджаным з канца XVI ст., калі ў будынках гарадскога насельніцтва (пераважна заможнай і сярэдняй шляхты) з’явіліся печы, зробленыя са сцяпной (каробчатай) кафлі. З пач. XVI ст. адбываюцца якасныя змены і ў тэхналогіі вытворчасці керамічнага посуду, звязаныя з распаўсюджваннем нажнога ганчарнага круга і шырокім выкарыстаннем паліў, г. зн. працэсы ўвасаблення заходне-і цэнтральнаеўрапейскіх культурных наваццяў у вытворчасці рэчаў штодзённага ўжытку гараджан.

З моманту вынаходніцтва керамічны посуд стаў самым распаўсюджаным археалагічным матэрыялам, яго масавай вытворчасці спрыяла, па-першае, шматвяковая традыцыя, па-другое, зручнасць выкарыстання і таннасць сыравіны, па-трэцяе, універсальнасць прызначэння. Як адметная рыса эпохі барока вылучаюцца разнастайныя тэхнікі дэкаравання керамічнага посуду і яго аздабленне да такой ступені, што некаторыя віды посуду губляюць утылітарную функцыю і становяцца творамі мастацтва, шырока прадстаўленымі ў паўсядзённым асяроддзі гараджан. Згодна з даследаваннем І. Ганецкай на Беларусі ў аздабленні посуду XVI-XVIII ст. было распаўсюджана каля дзесятка тэхнік жывапісу, прымяненне кожнай з якіх патрабавала дакладнага ведання сваесааблівасці матэрыялаў і тэхналогіі выкарыстання²⁵.

²³ Ю. Бохан, *Пласцінчаты даспех у Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV—канцы XVI ст.*, “Гістарычна-археалагічны зборнік” (11) 1997, с. 76.

²⁴ М.К. Любавский, *Областное деление и местное самоуправление Литовско-русского государства*, Москва 1892, с. 532.

²⁵ І. Ганецкая, *Тэхналогія дэкаратыўнай апрацоўкі маёлікавых вырабаў на Беларусі ў XVI-XVIII ст.* (w:) 3 глыбі ваяў. *Наш край: Гісторыка-культуралагічны зборнік*, рэд. Г.В. Штыхаў, Мінск 1992, с. 165-179.

Ментальнасць палачан, адлюстраваная ў творах дэкаратыўнага мастацтва, была схільная да рознабаковага светаўспрымання, канфесійнай і этнічнай талерантнасці. З канца XVI ст. рэзка ўзрастае асартымент рамесных вырабаў, па колькасці асноўных рэчавых катэгорый у XVII ст. палачане далёка пераўзышлі парог сярэднявечнай культуры. Яркая і самабытная матэрыяльная культура палачан XVII ст. дае ўяўленне аб ступені росквіту барокавай традыцыі, паступовае яе развіццё было здольнае зноў вярнуць Полацку ганаровы статус у ВКЛ нават не глядзячы на наступствы Інфлянцкай вайны.

Такім чынам, развіццё матэрыяльнай культуры насельніцтва Полацка XVI-XVII ст. адбывалася ў рэчышчы агульнаеўрапейскіх тэндэнцый, якія распаўсюджвалася шляхамі, уласцівымі большасці гарадоў Вялікага княства Літоўскага. У эпоху ранняга Новага часу Полацк здолеў захаваць адметнасць матэрыяльнай культуры. Багатая матэрыяльная культура горада з'яўляецца часткай спадчыны беларускага народа і вартая далейшага вывучэння і захавання.